

LICHTNECKERT ANDRÁS

HERTELENDY KÁROLY SZEREPE A BALATONI GŐZHAJÓZÁS TÖRTÉNETÉBEN

Széchenyi István születésének 225., a Balaton Gőzhajózási Társaság megalapításának és a Kisfaludy gőzös vízre bocsátásának 170. évfordulóját ünnepeljük. Van még egy évfordulónk: 155 éve, 1861. november 5-én hunyt el Hertelendy Károly.

I. Ezekre emlékezve kiemelten szeretnék foglalkozni Hertelendy Károlynak, a lesencetomaji földbirtokosnak a balatoni gőzhajózás történetében játszott szerepével. Ezen a fórumon magától is érthető, hogy egy Balaton-vidéki alkotó emberről fogok beszélni, akinek a megítélése a balatoni gőzhajózás történetében az idők folyamán sokat változott és az utóbbi évek kiadványaiban sem megfelelő.

A korabeli dokumentumok szerint Széchenyi és Hertelendy egyformán kivette a részét a balatoni gőzhajózás elindításából. Ezt a megállapítást mind Széchenyi, mind a kortársak elfogadták, hiszen a bencésrendi Horváth Bálint a balatonfüredi gyógyfürdő és a balatoni gőzhajó vendégeinek írt könyvét 1848-ban Hertelendy Károly táblabírónak ajánlotta: „a balatoni gőzhajózás lelkes másod elnökének, egyik erélyesb alapítójának, fáradhatatlan előmozdítójának”.¹ Az 1850-es évek sajtójában egyformán hangsúlyozták Széchenyi és Hertelendy érdemeit, de volt olyan írás is, amely Hertelendy nyakába akarta varrni a Társaság összes baját.² Ezután Széchenyi szerepe került előtérbe, Hertelendy pedig egyre inkább háttérbe szorult és elhalványult. A mélypont már 1862-ben, Hertelendy halála után nem sokkal bekövetkezett, amikor a Balatonfüredi Naplóban az jelent meg, hogy „A vállalatot Kisfaludy Sándor és Széchenyi István alapította meg.” Hertelendy helyébe Kisfaludyt helyezték, aki úgymond Széchenyivel együtt elindította a balatoni gőzhajózás ügyét, de már nem érthette meg a megvalósulását.³

Hertelendy emlékezetének a megőrzéséért a legtöbbet Farkas László piarista tanár tette, aki 1933-ban megjelent könyvének a „Gróf Széchenyi István és a Balatoni gőzhajózás” címet adta, de – levéltári források alapján – jól megvilágította Hertelendy szerepét is.⁴ Az ő munkáját minden utána következő szerzőnek figyelembe kellett vagy kellett volna vennie.

Napjainkra rosszabbodott a helyzet, mert Hertelendyt nem találjuk a Balaton arcképcsarnokában, ebben az életrajzi lexikonban,⁵ pedig a Ba-

laton történetének egyik legfontosabb szereplőjéről van szó. Nem találjuk Balatonfüred életrajzi lexikonában sem, pedig a kötődése Balatonfüredhez legalább olyan erős volt a gőzhajózáson keresztül, mint Kisfaludy Sándoré a magyar nyelvű színjátszáson keresztül.

A Zala megyei és a Veszprém megyei életrajzi lexikonban ugyan benne van, de mindkettőben az olvasható róla, hogy az 1850-es években visszavonultan élt a lesencetomaji birtokán és gazdálkodással foglalkozott.⁶ Ez helytelen közlés, mert egyrészt az önkényuralom éveiben a politikától való visszavonulás nem lehetett önkéntes, másrészt Hertelendy egészen a haláláig, 1861-ig részt vett a Balaton Gőzhajózási Társaság, a BGT vezetésében.

II. Hogy világosan lássuk Hertelendy szerepét, fel kell idézni a BGT történetéből a személyi adatokat.

Az elnök. Több publikációban olvasható, hogy a BGT megalakulásakor, 1846 áprilisában Széchenyi Istvánt a társaság örökös elnökévé választották, és haláláig viselte ezt a tisztséget. Ez is hibás közlés, mert Széchenyi örökös elnöksége csak a Kossuth Lajos által megfogalmazott alapszabály-tervezetben volt benne, a közgyűlésen ezt nem fogadták el, és Széchenyi örökös elnöksége nem került be a ki nyomtatott alapszabályokba.

Ebből következik, hogy Széchenyit leválthatták és le is váltották az 1854. január 3-án tartott közgyűlésen.⁷ A helyére Ürményi József került, aki más vállalkozásokban is Széchenyi utóda lett, pl. a lánchídi alagutat építő társaságban. Ürményi nem vett részt a szabadságharcban, ezért volt mozgásteret az önkényuralom éveiben. Széchenyi a nagy vállalkozásaiban az idősebbik fiát, Bélát szerette volna utódjának, de ő alkalmatlan volt erre a feladatra. A korabeli sajtóban nem volt kétség afelől, hogy Széchenyi vállalkozásainak a folytatására Ürményi az alkalmas személy. A haláláig, 1880-ig volt a BGT elnöke.

Az alelnök. Hertelendy 1846-tól hét éven át volt a társaság alelnöke. Miután Széchenyi a döblingi elmegyógyintézetbe távozott, Hertelendy öt éven át egyedül vezette a társaságot. 1853. augusztus végén lemondott, de benne maradt a társaság vezetésében, mint a 12 tagú kormányzó választmány legtekintélyesebb tagja.⁸ Ezt a tisztségét ismereteim

szerint megtartotta egészen a haláláig, 1861. november 5-ig. Utóda előbb Nádossy István, majd Jankovich László lett.

Az üzletvezénylő. A társaság vezetésében még egy új név tűnik fel 1853-ban, John Masjoné, az Óbudai Hajógyár holland származású igazgatójaé, akit a társaság üzletvezénylőjévé választottak. John Masjon tehát nemcsak megépítette a Kisfaludy gőzöst, hanem üzletvezénylőként a társaság második számú irányítója lett.⁹ A tisztségét az 1858. szeptember 18-án bekövetkezett haláláig megtartotta.¹⁰

A budapesti címtár¹¹ szerint a BGT igazgatását 1876-tól három ember végezte: Ürményi József, Sárváry Antal ügyvéd és Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató. Écsy László 54 éven át, 1835-től 1889-ig volt a balatonfüredi fürdőintézet felügyelője, ill. fürdőigazgatója, és ismereteim szerint a BGT-t a megalapítástól a megszűnésig, 1846-tól 1889-ig szolgálta, előbb balatonfüredi fiókpénztárnokként, majd igazgatóként is.

1849 után a balatoni gőzhajózás ügyét Bogay Lajos, Zala megye cs. kir. megyefőnöke is felkarolta, aki intézkedéseket tett a balatoni gőzhajózásnak az eredeti terv szerinti megvalósításáért, azaz a gőzhajónak Balatonkenesétől Balatonhídvégig való járatásáért és a Balatonhídvég–Nagykanizsa közötti országos kereskedelmi út kiépítéséért.¹² Ebben nem járt sikerrel, mint ahogyan Hertelendy sem, aki 1852-ben megunva a fenékpusztai híd miatti vitát, átvágta a töltést, és elindította a hajót Hídvég felé.¹³ A hajó hamarosan megfeneklett.¹⁴ Így lett vége egy álomnak, miszerint a Kisfaludy gőzös Balatonkenese és Hídvég között járhat, ezáltal a balatoni vízi út egy láncszeme lehet a Pest és Nagykanizsa közötti, azon túl a tengerpart felé vezető kereskedelmi útnak.

III. A személyi változások mögött a társaság történetének fontos eseményei álltak, ezért röviden áttekintem a társaság történetét a kezdetektől, hogy Hertelendy szerepét pontosabban lehessen látni.

Széchenyi a röpiratának első mondatában elismerte, hogy a vállalkozás eszméje nem tőle származik.¹⁵ Hertelendy első alkalommal 1837-ben, a balatonfüredi panaszkönyvben írta le a balatoni gőzhajózás gondolatát.¹⁶

A BGT történetében az első év, az 1845-ös esztendő *az előkészítés éve*. Sokan már ekkor mindent Széchenyi érdemének tudnak be, pedig ő az első évben háttérben maradt. Szakértőkkel tárgyalt, ajánlatokat kért, de még nem adta teljesen a nevét a vállalkozáshoz. Ez a magyarázata annak, hogy a balatoni gőzhajózásért folyó szervezkedés zászló-

bontását jelentő felhíváson, amely a „Gőzöst a Balatonra” címmel jelent meg 1845. szeptember 1-jén, és a közönséget felszólította a részvények jegyzésére, egyedül Hertelendy Károly aláírása olvasható.¹⁷

A kor sikertelen vállalkozásaira és Széchenyi helyzetére gondolva, a visszafogottsága érthető, de lelkesen támogatta az ügyet, és amikor elegendő részvényes lett a vállalkozás elindításához, a gőzhajó számlájának a kifizetéséhez, akkor átvette az irányítást és meglehetősen gyorsan nyélbe ütötte a vállalkozást.

1845-ben így Hertelendynek kellett a dolgok nehezebb részét vállalni, segítőivel együtt gyűjtötte a részvényeseket, és rendszeresen tájékoztatta Széchenyit a részvényjegyzés állásáról. A részvényesek gyűjtésében a segítségére volt Bresztyenszky Béla apát Tihanyban, Wurda Emanuel kereskedő Veszprémben, Ramassetter Vince Sümegen, Chinorányi Boldizsár Nagykanizsán, Liedemann Frigyes és Wodianer Sámuel Pesten, Tar István postamester Székesfehérváron, Kiss Lajos ágens Bécsben, a Bezeredy Mihály által megnevezett tagtárs Pápán, Somogy vármegyében pedig Csapody Pál és a Czindery László főispán által megnevezett tagtárs.¹⁸ A társaság főpénztárnoka Wodianer Sámuel, fiókpénztárnoka Balatonfüreden Écsy László fürdőfelügyelő lett.

Amikor összegyűlt a vállalkozás elindításához szükséges aláírás, Széchenyi csak akkor (1845. december 27-én) fogadta Hertelendyt és társait. Az első, ideiglenes választmány névsorában a tagok fele Balaton-vidéki, ill. dunántúli volt: Bresztyenszky Béla apát (Tihany), Chinorányi Boldizsár (Nagykanizsa), Czindery László (Somogy), Hertelendy Károly (Lesencetomaj), Ramassetter Vince (Sümeg), Sényi Gábor (Vas megye), Wurda Emanuel (Veszprém).¹⁹

A második esztendő *a vállalkozás megvalósításának éve*. Széchenyi 1846 elejétől átvette az irányítást, megrendelte a hajó gőzgépét Angliában, a hajótestet az Óbudai Hajógyárban, április elején kiadta a balatoni gőzhajózásról szóló röpiratát, és ugyanabban a hónapban létrehozta a BGT-t. Hertelendy ebben az évben is szorgalmasan tevékenykedett. Szervezte a kikötők építését, elkészítette a társaság alapszabályainak első tervezetét, az ő feladata volt a köszén felkutatása és foglalkozott a fenékpusztai hídnál való átjárás műszaki megoldásával is.²⁰

A harmadik év *a menetrendszerű gőzhajóközlekedés elindulásának éve*. 1847 elejétől Szé-

chenyi és Hertelendy között ellentét alakult ki abban a kérdésben, hogy elindítható-e a menetrendszerű közlekedés a Balatonon vagy nem. Széchenyi szerint előbb pénzt kellett még szerezni, növelni a részvénytőkét, újabb gőzhajót és kikötőket építeni, s csak azután lehetett volna elindulni, ezzel szemben Hertelendy álláspontja szerint ahhoz, hogy pénze legyen a társaságnak, minél előbb jártni kellett a gőzöst. Azonkívül a részvényeseknek a becsapása lett volna az, ha nem indították volna el a hajót.²¹

Hertelendy akarata érvényesült, a pénztári kimutatás²² szerint 1847. március 29-től menetrendszerűen járt a Kisfaludy, és az év végi számadás szerint a 14 ezer ezüstforintnyi bevételből 600 ezüstforintnyi tiszta nyereség maradt.²³ Az első üzleti év mérlegét Hertelendy megnyugtató eredménynek értékelte, Széchenyi azonban egyre sötétebben látta a vállalat helyzetét. 1847-ben és 48-ban is leírta a naplójában és a levelezésében, hogy le kellene állítani a gőzöst.²⁴ (Nem tudjuk, mi történt volna, ha nem Hertelendy akarata érvényesül.)

Kétségtelen, hogy abban Széchenyinek lett igaz, hogy a nyereség nem volt elegendő a vállalat fejlesztéséhez. Széchenyi a BGT teljesítményét a Duna Gőzhajózási Társasághoz mérte, amely 1845-ben 790 ezer utast szállított, újabb és újabb hajókat épített, és a Délvidékről a gabona szállítása akkora forgalmat eredményezett, amellyel a Balaton-vidék nem volt versenyképes.

A balatoni gőzhajózás alapítóinak ellentétes üzleti filozófiája mutatkozott meg. Széchenyi nagy haszonnal működő, valódi kapitalista vállalkozást akart létrehozni, amely osztalékot is fizetett volna. Hertelendy és a Balaton-vidékiek ezzel szemben nem osztalékban gondolkodtak, számukra az volt fontos, hogy járjon a Balatonon egy olyan szép gőzhajó, mint amilyen a Kisfaludy volt. A részvényekért kifizetett hatalmas összeget úgy tekintették, mint a haza oltárára helyezett áldozatot.

Mekkora értéke volt egy részvénynek? 150 ezüstforint. Écsy László balatonfüredi fürdőfelügyelő két részvényért, Adler József fürdőorvos négy részvényért a másfél évi fizetését, Hertelendy 10 részvényért egy kisebb ház árát adta oda. A legtöbb részvényt az arisztokraták jegyezték, de ha figyelembe vesszük azt, hogy kik fizettek, akkor a legerősebb csoportot az egy részvényt vásárlók alkották.²⁵ Megjegyzem, hogy a részvény első változata azért érdekes, mert aszerint a megvalósult kilenc hajókikötőn (Balatonfüred, Balatonkenese, Alsóörs, Boglár, Fülöp, Badacsony, Fonyód, Keszthely, Szántódpuszta) kívül kikötőt terveztek

Balatonlellén, Balatonakarattyán, Balatonhídvégen, Balatonedericsen, Szigligeten és Tihanyban is.²⁶

Mennyibe került a Kisfaludy gőzös megépítése? 74 ezer ezüstforintba, azaz annyiba, mint a reformkori balatonfüredi fürdőtelep legnagyobb épülete, a Horváth ház.

A korai magyar kapitalizmus érdekes jelenségével állunk szemben, ahogyan a korabeli sajtóban írták: a BGT „hazafias vállalat” volt, nem mehetett tönkre. A részvényesek egyik része hidegfejű pénzember volt, a másik része azonban „nemzetiségből”, azaz hazafiúságból, érzelmi indítatásból vásárolta a részvényeket. 1831-ben a balatonfüredi színház felépítése adományokból történt, és a vármegye lett a színházépület tulajdonosa. 1846-ban a balatoni gőzhajózás elindítása részvények eladásával történt, de egy idő után a részvényekből adományok lettek. Azaz a Balaton-vidékiek rájöhettek arra, hogy az összefogás egy részvénytársaságban jó dolog, hamar van eredménye, de a részvényről már nem lehetett jó emléküik. Legfeljebb azzal vigasztalhatták magukat, hogy a gőzhajó tulajdonosai lettek.

Mint említettem, a társaság az első üzleti évet szerény nyereséggel zárta. Ekkor azonban közbejött a szabadságharc, és a források szerint a vállalkozás a szabadságharc idején vált veszteséggé – tehát nem Hertelendy hozzá nem értése miatt. A honvédcsoportok ha fizettek is, abból csak veszteség lett, mert a szabadságharc után a Kossuth-bankókat meg kellett semmisíteni. Az osztrákok is használták a Kisfaludyt, és fizettek is, de csak a töredékét annak, amit a társaság követelt tőlük.²⁷ Így alakult ki a társaságnak akkora hiánya, ami megfelelt egy évi teljes bevételének. Ezt az adósságot cipelte magával a társaság az 1850-es években, és ez vezetett el Hertelendy lemondásához.

A részvényesek John Masjon és Ürményi József megválasztásával azt akarták elérni, hogy a vállalat üzletmenete megjavuljon, és le lehessen venni a napirendről a gőzös „élet-halál-kérdését”, ami a korabeli sajtóban azt jelentette, hogy a részvényesek egyik része nem látott esélyt a balatoni gőzhajózás jövedelmező üzemeltetésére, ezért a Kisfaludyt el akarták vinni a Dunára, ahol nagy haszonnal lehetett volna jártni. Ennek megakadályozására Hertelendy mindent elkövetett, és amikor válaszut elé állították: vagy elviszik a hajót a Dunára, vagy új vezetőség lesz, akkor habozás nélkül az utóbbit választotta és lemondott – megmentve ezzel is a balatoni gőzhajózást.²⁸

A történethez hozzá kell tenni, hogy sem Ürményi, sem John Masjon nem tudott lényegesen

változtatni a vállalkozás üzletmenetén. Így jutott el a vállalat 1861-ig, amikor a Déli Vasút elindulása ezt a regionális jelentőségű vállalatot helyi jelentőségűvé változtatta, mert ezentúl a Kisfaludy gőzös már nem a Balaton hosszában, hanem csak Szántód és Balatonfüred, 1863-tól pedig Siófok és Balatonfüred között közlekedett. Lényegében a Déli vasútnak a szárnyvonala lett, a feladata a fürdővendégek szállítása, időnkénti hajókirándulások és a szántódi búcsúra való személyszállítás volt.

Összegzőképpen javasolom, hogy őrizzük és ápoljuk Hertelendy Károly emlékét, akiben 1837-ben megszületett a balatoni gőzhajózás gondolata.

1845. szeptember 1-jei felhívásával elindította a vállalkozást, és a társaival együtt összegyűjtötte a részvényeseket,

1847-ben szervezte a hajókikötők építését, és kiharcolta a menetrendszerű hajóközlekedés elindítását 1847. március 29-én, a szabadságharc bukása

után életben tartotta a vállalatot, és ellenállt annak, hogy a Kisfaludy gőzöst elvigyék a Dunára.

Még egy érdeme van Hertelendynek: együtt tudott működni Széchenyi Istvánnal, akinek az érdemeit nem lehet megkérdőjelezni, de a népszerűségének a csökkenése és a súlyos betegségei ismeretében Hertelendy megítélésénél ez is értékelendő szempont. (Ráadásul egy történész szerint ez volt az egyetlen ügy, amelyben Széchenyi és Kossuth Lajos is együtt tudott működni.) Széchenyi nagyságát abban is látom, hogy a súlyos betegségei ellenére is rendkívüli alkotómunkát végzett.

A balatoni gőzhajózás elindítása sokkal több volt egy közlekedési és műszaki feladat megoldásánál. Kisfaludy Sándor a Balaton-vidékieket szembesítette a fényes múltjukkal, Hertelendy Károly pedig azal, hogy nemcsak múltjuk, hanem jelenük és jövőjük is lehet, mindenekelőtt akkor, ha összefognak és a szűkebb hazájuk iránti szeretet vezérli őket.

(Elhangzott a balatoni helytörténészek 2016. október 29-i találkozásán.)

Jegyzetek:

1. Horváth Bálint: A' füredi-savanyúviz 's Balaton' környéke. Kézikönyvül a' savanyúvizi 's balatongőzősi minden karu, 's rendű tisztos vendégeknek. Magyar-Óvárott, 1848. címlap és 26.
2. Császár Ferenc: A Balaton. Adatok Zalamegye történetéhez. III. k. III. f. 183–188. Nagykanizsa, 1877. Császár írása hét évvel a Kisfaludy próbaútja után, 1853-ban született.
3. Balaton-Füredi Napló, 1862. július 10. 3. sz. – Uo. 1863. július 5. 6. sz.
4. Farkas László: Gróf Széchenyi István és a „Balatoni gőzhajózás”. Veszprém, 1933.
5. A Balaton tudományos, művészeti és közéleti arcképcsarnoka. MTA Balatoni Limnológiai Kutatóintézet. Tihany, 2007.
6. Zalai életrajzi kislexikon. Szerk. Fatér Bernadett et al. 3. jav., bőv. kiadás. Zalaegerszeg, 2005. – Veszprém megyei életrajzi lexikon. Szerk. Varga Béla. Bőv. és jav. kiadás. Veszprém, 2014.
7. Pesti Napló, 1854. január 28.; 1854. január 29.
8. Hölgyfutár, 1853. szeptember 12. – Pesti Napló, 1853. szeptember 6.
9. Hölgyfutár, 1853. szeptember 12.
10. Nővilág, 1858. szeptember 26. – Zákonyi: Balatonfüred. Veszprém, 1988. 387. 23. jegyzet.
11. Czégek kézikönyve. Szerk. Battonyai Ödön. Budapest, 1887.
12. Zala Megyei Levéltár. (ZML) Zala megye cs. kir. megyefőnökének iratai. 1852. XIII. D. 344/1852.
13. ZML Zala megye cs. kir. megyefőnökének iratai. 1852. XIII. D. 631/1852.
14. ZML Zala megye cs. kir. megyefőnökének iratai. 1852. XIII. G. 5351/1852.
15. Gr. Széchenyi István: Balatoni gőzhajózás. [Pest]. [1846]. 3.
16. A panaszkönyvi bejegyzés szövegének közlése: Ács Anna–Lichtneckert András: A Széchenyi-Széchenyi család és Balatonfüred. Balatonfüred, 2011. 135–136.
17. MTA Kézirattára. Széchenyi-gyűjtemény. K 184/1.
18. Veszprém Megyei Levéltár. Tihanyi Apátság Levéltára. Acta abbatiae. caps. 6. nr. 22.
19. Hetilap, 1846. január 9.
20. A menetrendszerű gőzhajó-közlekedés előkészítő munkáiról Ács–Lichtneckert i. m. 94–107.
21. MTA Kézirattár. Széchenyi-gyűjtemény. K 184/24.
22. MTA Kézirattár. Széchenyi-gyűjtemény. K 184/92.
23. MTA Kézirattár. Széchenyi-gyűjtemény. K 184/8.
24. Széchenyi István: Napló. 2. kiadás. Válogatta, szerkesztette, a fordítást ellenőrizte, a jegyzeteket és az utószót írta Oltványi Ambrus. Fordította Jékely Zoltán, Győrffy Miklós. Gondolat, Budapest, 1978. 1248.
25. MTA Kézirattár. Széchenyi-gyűjtemény. K 184/17., 22.
26. MTA Kézirattár. Széchenyi-gyűjtemény. K 184/19. – Az elfogadott és kinyomtatott részvényt ismerteti: Elek Miklós: A Balaton Gőzhajózási Társaság részvénye (1846). Füredi História. IX. évf. (2009) 3. sz. 12.
27. Tóth Lajos: 120 éve indult meg a gőzhajózás a Balatonon. [Budapest], 1966. 106. 38. j.
28. Hölgyfutár, 1853. szeptember 12.